

IDEGEN FÉNYEK

Isaac Bashevis Singer: *A Moszkát család*
Fordította Turczy István
Palatinus, 2011. 754 oldal, 3800 Ft

A Palatinus Kiadó tavaly év végén, tizenöt év után újra kiadta Isaac Bashevis Singer egyik főművét, A MOSZKÁT CSALÁD-ot, egy számos irányba szerteindázó, klasszikus zsidó családrégényt, mely a múlt század első éveitől indulva az első világháborún és a lengyel függetlenség húszéves periódusán vezeti keresztül hőseit, hogy aztán a második világháború kitörésének pillanatában engedje el a kezüket végleg. A szereplőkben, jellemeikben, helyszíneikben, generációkban, apró történetekben hihetetlenül gazdag regény tengelyében azonban mégiscsak egy megvalósuló, de be nem teljesedő szerelem története áll, melynek kezdeti pillanatainál érdeemes kicsit elidőznünk: „*Valami mást kezdett el mondani, de hirtelen abbahagyta. Az ablakhoz sétált. Ászá Hesel utánament, és mellé állt. Kinn az alkony kékje látszott. Lassan esett a hó, és mindent beborított. Fények ragyogtak a szemközi ablakokból. Halk, morajló zaj hallatszott, amely egyik pillanatban úgy hangzott, mint a szél nyögése, a másikkban, mint az erdő susogása. Ászá Hesel visszafojtotta a lélegzetét, és hagyta, hogy a szeme lecsukódjék. Bárcsak a nap mozdulatlanul állna az égen, ahogy Jósuának állt meg egykor; az alkony örökké tartana, és ők ketten, ő és Hadassza, ott állnának az ablaknál egymás mellett örökre! A lány felé fordította fejét, és tekintetük találkozott. Hadassza vonásait eltakarta a homály. Tágra nyílt szeme, mint két árnyéktócsa. Ászá Hesel úgy érezte, mindezt már átélte valaha.*”

Pár hete lettek bemutatva egy különc nagybácsi szeszélye folytán, aki felszedte az utcán a fiút, és hazavitte. Még jóformán nem is ismerik egymást, egyetlen másodperccig, tisztán és ártatlanul idegenek, mint az ablakból mutatkozó, szinte természetnek ható városi környezet. Most még, a voltaképpeni történet kezdete előtt, csak a néma táj van, amely végső soron nem ismer időt. Ez még számtalanszor ismétlődik majd a regényben: a pusztulásukra váró elveszettek az ablaknál állnak, figyelik, hogy a tárgyak, növények és állatok mennyire magától értetődően vannak otthon világukban, épp ott, ahol lenniük adatott. Itt is ez mutatkozik, de más is mozt már a kép hátterében, a homály és takarás: az alkony, a lassan és csendesen mindent beborít-

tó hóésés, a meghatározhatatlan eredetű zaj, mely így mintha az egész szóltan és szép, tehát félelmetes csendélet baljós mormogása volna. A homály végig eltakarja majd Hadassza vonásait, el van vele jegyezve már első feltűnésének pillanatától, hiszen a betegség jelöli meg szépségét. Bele is zuhan még épp azelőtt, hogy az egész családtörténet, az egész varsói, lengyel, kelet-európai zsidóság, a regény – és nem csak a regény – teljes világa eltűnnék benne. A pillanat a mindig körülöttük ólálkodó idegenséget is előrevetíti: a táj, mely evidensen azonos magával, számukra homályos és idegen. Ebben a másodpercben dermed meg először a regényidő. Ászá csak pár hete jött el ide Varsóba, zárt, mélyen vallásos kisközösségből, ahol sosem volt otthon. Hadassza pedig először jár ezen a helyen, ezernyi, egymás számára sem ismerős boldogtalanság átjáróházában, ahol egymás hegyén-hátán laknak, füstös helyiségekben zajos kétségbeeséssel veszekednek egyformán kilátástalan jövőképekről felvilágosult és cionista sorstalanok, egzaltált és eltévedt Dosztojevszkij-hősök. E ház asszonya ismeri fel kettejük eljövendő történetében saját jelenét, a távoli időt, mely a mozdulatlan csendélet ismeretlen, idegen hangjában jelez, miközben Ászá tudatában is megsokszorozódik, valóban végtelenné válik a kép valami ismeretlen, idegen transzcendenciát sejtetve: „*Ászá Hesel úgy érezte, mindezt már átélte valaha.*” A szemközi ablakok fényei ismeretlen életekről üzentek úgy, hogy közben beleolvadtak a tájba.

Aztán, immár a regény vége felé, Ászá Hesel, már Hadassza férjeként, egy előző, értelmetlen házasság után, megismerkedik egy álarcosbálon, az idegenség karneválján tehát, azzal a nővel, aki legtisztább szenvedélyétől, Hadassza iránti szerelmétől idegeníti el végleg, és akit szintén nem képes szeretni. A főszereplő nem azért nem éri el céljait, mert gyengének, gyávának mutatkozik, ahogy sokan hiszik róla, hanem azért, mert egyszerűen nem azonos saját céljaival, nincsenek céljai, mert nincs világa (Isten által futásában magára hagyott Jónás próféta ő: a Seregek Ura úgy hagyta el, hogy engedte sorsa elől elfutni, cinikussá lenni – valami effélére döbben rá első felesége, Adél végső búcsújuk pillanatában). Épp ezen a bálon teszi fel önmagának a kérdést Ászá Hesel, közvetlenül azelőtt, hogy a harmadik nővel, a kitért zsidó evangélikus lelkész gyermekeként kommunis-

tává váló Barbarával találkozna: „*Mi az ördögért viselkednek így ezek a száműzött csavargók? Elvesztették Istenüket, de nem nyerték el a világot.*” Ez a regény éleslátó önjellemzése is lehetne. Valóban mindenki pontosan így van ezzel: Ászá Hesel azért lehet amolyan főszereplőfele, mert ő az, akinél mindez a leginkább nyilvánvaló, és elvetélt filozófusként képes is átlátni mindezt.

A regény szereplőinek története nem asszimilációtörténet, és nem is az asszimiláció kudarcának története. Elhagynak egy világot, amely látszólagos otthonossága ellenére szűk és jövőtlen, de szó sincs arról, hogy így megalkothatnák igazibb önmagukat a modernitás eleve adott hierarchiákat nem ismerő szabadságában. Ugyanakkor nem is érezhetik úgy, hogy van vagy legalábbis kéne, hogy legyen visszaút egy „autentikusabb” életbe. A hagyományos életet elsősorban nem valamiféle külső behatás számolja fel, hanem saját, belső elkorhadása teszi érvénytelenné – ezt kénytelen meglátni a kisterespoli rabbi, Ászá Hesel nagyapja is, amikor világa immár fizikailag is elhamvad az első világháború lángjaiban: a pusztulás lángjai csak a fényt biztosítják ahhoz, hogy még ő is kénytelen legyen észrevenni. Hadassza alakja ugyan ezt az állapotot a másik oldaláról mutatja, mint Ászá Heselé: míg Ászá már jóformán indulásakor fáradt, reménytelen cinikus, ő „*természeténél fogva hívő*”, számára „*maga a szerelem az Isten*” – ahogy a férje mondja róla új szeretőjének. Neki saját döntése volt otthagyni a házasságszerzők világát, mert azt hitte, a szerelem is olyan Isten, aki képes világot teremteni. Tévedett, de ő, egyes-egyedül ő ennek ellenére sem bizonyult hűtlennek Istenéhez. Ez teszi alakját olyan éterivé: ebben az értelemben mindvégig beavatatlan, nevéhez híven Hadassza, vagyis menyasszony marad – elígérkezett, mégis szűz. A szöveg hangsúlyozza, hogy korai haláláig megőrizhette időtől érintetlen szépségét.

Valóban: az alakok mind száműzött csavargók, akik így vagy úgy elvesztették Istenüket és az ő rendjét, és nem nyertek helyette semmilyen belakható világot. A regény ugyanakkor mégis megteremti saját, teljes világát e céltalan utak állandó kereszteződéseiből sűrűn összehúzó. Élesen láttatott helyszínekkel, plasztikusan megrajzolt, felejtethetetlen figurák hadseregével népesíti be, mint egy lassú folyású realista nagyregényben, hogy szinte ezzel a gesztussal párhuzamosan, hasonló akkurátussággal lassan elkezdje lebontani is az utolsó szögig, hogy a

zárómondat végére ne maradhasson belőle egyáltalán semmi. Egy teljes világ szinte maradéktalan pusztulásának, komótos, kitérőkkel tarkított, senkiről és semmiről el nem feledkező, gondos leépítésének végén megállunk a végső és teljes pusztulás előcsarnokában. A nációk megszállják Lengyelországot, éppen akkor, amikor azok is otthon vannak érthetetlenül hosszúra nyúló látogatáson, akik már rég távoztak a Szentföldre vagy az Ígéret másik Földjére, az Egyesült Államokba. Porhüvelyük gázzal történő megfojtása és elégetésük még hátravan, mikor rácsukjuk a regényre a fedelet, de ha némelyek egy biológiai tévedés folytán túl is élik kicsivel világuk pusztulását, már mind tudják: „*a halál a Messiás*”, mely nemsokára valóban kivezeti majd e maradék csavargókat száműzetésük földjéről. Ez az utolsó mondat, ez lesz az Ászá Hesel által egy rövid életen át keresett végső igazság, melyet kissé ütődött spiritiszta „Mestere” (az ő otthonukban zajlott le a fentebb idézett első találkozás) mond ki ezúttal valódi megvilágosodásában. A realista regények ívét, ritmusát követi a szöveg, egészen a pusztulásig. Egyszerre dolgozik benne a biológia, a mindent megrágó idő, és munkál ugyanakkor hátterében a szerves pusztulástól független apokalipszis is, egymást erősítve. Nem véletlen, hogy egyre nagyobbak lesznek a fejezetek közti időbeli ugrások, ahogy az apokalipszis átveszi a hatalmat az elmúlás felett. „*A Moszkát család azonban jövő nélküli történelmi regény. Auschwitz felől van megírva. Abban a regényben mindenki meg fog halni és – történelmi értelemben legalábbis – egyszerre fog meghalni. A Moszkát család ezért úgy is olvasható, mint negatív teológia és elkárhozástörténet*”, írja Heller Ágnes (<http://www.c3.hu/scripta/nagyvilag/98/0708/16hell.htm>).

Mégis olyanná válik az egész regény végül, mint az elsőnek idézett jelenet kimerevített képe: örökre az idegen fényben úszik. Egyik fele megvilágítva a leírás élességében (a leírás itt, Heller szerint, lényegében megőrzés), míg a másik fele a hanyatlás, az alkonyi családregény-hagyomány homályába húzódik vissza. A győzelmeit és éltető hazugságait egyként elveszítő dinasztiaalapító, Mesulam Moszkát, a mélyen tragikus hangoltságú életművész, nőbolond, bohóc és moralista, Avrárm Sapiro, az álomszerűen törékeny Hadassza, az ellenszenvesen is szívszorító első feleség, Adél, a saját létezése ellen módszeresen küzdő Ászá Hesel, de épp így az utcák, a ruhák és az ételek is, mert egy-

szerre vannak jelen mindennapiságukban és utoljára. Fájdalmasan szép könyv, csak ilyen banálisan lehet összegezni: mert minden benne van, és e minden semmisége és eltűnése is. Szereplői mégis gyakran felderengenek majd mindazoknak, akik végigélték velünk világukat. Turczy Istvánnak tartozunk hálával, amiért megteremtette ezt a kihunyó világot magyarul is.

Vári György

„A MECCSNEK VÉGE VAN”

Horváth H. Attila: *Informális tanulás az aranycsapat korában. Tanulási szinterek vizsgálata Puskás és Deák mikrokörnyezetében, Gondolat, 2011. 272 oldal, 2250 Ft*

Esterházy Péternek ajánlom,
őszinte tisztelettel

Első megközelítésben nehéz megmondani, hogy pontosan miről is szól ez a könyv; de az egyértelműnek tűnik, hogy nagyon sok ismeretet gyűjt össze az úgynevezett aranycsapattal kapcsolatban. Miközben már az „aranycsapat” fogalma sem teljesen egyértelmű; a szerző szemmel láthatóan két kézenfekvő értelmezést szeretne elkerülni, amelyeket azért mégis felvillant. (1) A mérkőzéseket felsoroló nagy táblázat szerint az aranycsapat az 1949 májusa és az 1954. július 4-i berni döntő közötti idő „csapatait” foglalja magában. Ebben az időben Sebes (Scharanpeck) Gusztáv volt a szövetségi kapitány. Negyvenegy mérkőzésre került sor, ezek közül csak az utolsó végződött vereséggel, és mindössze öt döntetlen volt. (Igaz, egyetlenegyszer sem játszottunk a Szovjetunióval.)¹⁶ Ebben a megközelítésben a sportújságírás stílusában végig kellett volna venni a meccseket, egyenként beszámolni róluk stb. A könyv függelékében

szerepelnek is bizonyos beszámolók az 1946 és 1949 közötti meccsekről, pontosabban azokról a meccsekről, amelyeken Puskás Ferenc és Deák Ferenc egymás mellett játszott. (2) A játékosokat felsoroló másik táblázat az 1949-től 1956 októberéig tartó időszakot tekinti a magyar aranycsapat történetének. Ebben az időben összesen hetvenkét futballista szerepelt a válogatottban. A berni vereséget követő időben lassan megjelentek a harmincas évek első felében született „fiatalok”, akik majd a hatvanas években váltak meghatározó futballszemélyiségekké: Berendi Pál, Fenyvesi Máté, Mátrai Sándor, Tichy Lajos. A Puskásra és a Deákra vonatkozó elemzéseket általánosítva azt mondhatjuk, hogy a játékosok nagy része a feltörekvő kispolgári rétegből származott. Közülük is nagyon sok volt a kisebbségi, de már magyarosított nevet viselő játékos. A kiegyezés óta tartó magyarosításnak új lendületet adott Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter 1933. július 22-i rendelete. Ezzel elsősorban a közalkalmazottakat és a közszolgálatban állókat akarta „rávenni” neveik magyarosítására. Az 1954-es csapatot tekintve a következő magyarosításokról tudunk: Puskás (Purczeld), Lóránt (Lipovics), Lantos (Lendenmayer), Budai II (Bednarik), Palotás (Poteleczy). Puskás édesapja taksonyi sváb volt, de ő már magyarul beszélt. Miután Bíró Margitot (egy kecskeméti földműves lányát) feleségül vette, a család egy ideig a józsefvárosi József utcában lakott, majd az első gyermekük megszületése után átköltözött Kispestre. Id. Puskás Ferenc a kispesti vágóhídon dolgozott mázsamesterként, és ugyanakkor borellenőrként is tevékenykedett, és így városi alkalmazott volt. A névmagyarosításra vonatkozó nyomatékos ajánlás így rá is vonatkozott; a nevét végül 1937-ben változtatta meg. A kis Puskás már a grundon is a „Sváb” becenevet viselte. Ezen a ponton sok mindenre kíváncsi lettem volna: Puskás tudott-e valamit németül, volt-e valamilyen német maradványidentitása stb. A kitelepítési határozat nem vonatkozott rá és családjára, de mi történt a nagyszüleivel és a rokonságával?¹⁷

¹⁶ A hatvanas–hetvenes évek *legendái* közé tartozott, hogy a Szovjetunió csapatának „le kellett feküdni”. Ezt azonban sem a résztvevők személyes visszaemlékezései, sem az archívumi anyagok eddig nem erősítették meg. Mindenesetre a szovjetek elleni meccsen túl sok volt a motiválatlan játék, a sorsdöntő kihagyott tizenegyes, a rejtélyes öngól.

¹⁷ Horváth H. Attila a helyi újság (melynek *Szabad Lőrinc* volt a neve) 1947-es sporttudósításai kapcsán írja: „Puskást [...] ekkor – bármennyire is a foci volt a mindene – nem ezek a hírek érdekelték. Sokkal inkább a [magyarországi németek] kitelepítéséről szóló híradások. (Fontos tudnivalók a [magyarországi németek] kitelepítéséről: Szabad Lőrinc, 1947. július 6.) Majd két hétre rá megjelent a főjegyzői hirdetmény, amely százhat személyt so-